

AKTIE ONDERZOEK ZUIDELIJK AFRIKA: DRIE PUBLIKATIES

Met wisselend succes zijn de laatste jaren in ons land akties ondernomen tegen nederlandse ondernemingen die zich met hun imperialistische praktijken inlaten met de fascistiede regimes in Zuidelijk Afrika: publiciteits-kampagnes, parlementaire- en juridische akties, konsumentenboycots, brede politieke akties, solidariteitsakties van vakbonden. Al naar gelang de oriëntatie en taktiek van de aktievoerders, wordt de rol van de nederlandse bedrijven onderzocht en aan het licht gebracht. De tendens om steeds konkreter en gedetailleerder de anti-imperialistische kritiek uit te werken en te mobiliseren, volgt een ontwikkeling die in andere landen al geruime tijd op gang is. Niet in de laatste plaats is dit gestimuleerd door bewegingen en leiders uit de afrikaanse wereld: Kwame Nkruma stelde in het begin van de zestiger jaren een indrukwekkend voorbeeld met een zeer omvangrijke opsomming van monopolistische belangen op het afrikaanse kontinent, met name in de mijnbouw en financieringsimperiums in Zuid-Afrika. (Neo Colonialism, The last stage of imperialism 1965). Ook in de periode van de angolese bevrijdingsstrijd werd rechtstreeks 'op de man' gespeeld door onthullingen over de inmenging van westerse bedrijven die de koloniale machten ondersteunden (Gulf, b.v.). De publikaties over het doorbreken van de Rhodesië-boycot door Shell en BP zijn opvallend aktuele voorbeelden.

De Anti Apartheids Beweging Nederland (AABN) propageert en volgt al geruime tijd een strategie om de belangen van nederlandse bedrijven in Zuid-Afrika te boycotten. Ze sluit daarmee aan bij de oproep van de zuid-afrikaanse bevrijdingsbeweging ANC (dergelijke oproepen werden al in de vijftiger jaren gedaan) en van de ondergrondse vakbondsorganisatie SACTU, tot een algehele isolatie van Zuid-Afrika (kultureel, politiek en economisch).

Na een aantal incidentele rapporten en artikelen over de wijze waarop ondernemingen als de AMRO, Nederhorst en Estel hēülen met de zuid-afrikaanse fascistien, is een meeromvattende publikatie gemaakt: "De nederlandse belangen in Zuidelijk Afrika".¹ Een drietal AABN-medewerkers is nagegaan welke nederlandse bedrijven belangen hebben in Zuid-Afrika; niet alleen investeringen in produktie-bedrijven, maar ook de relaties in de dienstverlenende en financiële sektor en de grote projekten van de bouwondernemingen. Het resultaat is een opsomming van een groot aantal gegevens die een belangrijke steun kunnen zijn bij het herkenbaar maken van de samenhang tussen fascistische onderdrukking en imperialistische uitbuiting.

Dat het werk moeizaam geweest is, valt ondermeer af te leiden uit de grote verschillen in kwaliteit van de gegevens over de diverse bedrijven. Het bronnen-

1. "De Nederlandse Belangen in Zuidelijk Afrika"

P. Juffermans, K. Zeelenberg, F. Nijssen. Uitgave Anti Apartheids Beweging Nederland

materiaal komt in de meeste gevallen niet veel verder dan jaarverslagen en handels-informatieboeken.

Hoe misleidend het publiciteitsbeeld van ondernemingsleidingen kan zijn, blijkt uit één, overigens zeer cynisch voorbeeld van nederlands kapitaalbelang in Zuid-Afrika: de onderhandelingen van Nederhorst Bouwbedrijven over de bouw van een kompleks 'woningen' in een hervestigingsgebied (letterlijk reservoir van arbeidskrachten) liet men wel in de financiële pers melden, het afkappen van de plannen echter niet. De Nederhorst-direktie reageerde pas na publikatie van de AABN.

Het is in dit licht ook verwonderlijk naïef zoals sommige woordvoerders van de 'objektieve' visie op het probleem Zuid-Afrika (CNV-bestuurders, behoudende kerkleiders, verlichte managers) terugvallen op het argument dat men slecht geïnformeerd is over de zuid-afrikaanse werkelijkheid. Immers voor een belangrijk deel van de informatie-lakune is het bedrijfsleven zelf verantwoordelijk, doordat het uit welbegrepen eigenbelang de meeste informatie achterhoudt. De ondernemers worden daarbij beschermd door de zuid-afrikaanse wetgeving. Een onderzoek door een amerikaanse kongreskommissie, naar het schenden van de boycot tegen Rhodesië door Mobil Oil, strandde op het argument dat het verschaffen van gegevens over de activiteiten van de dochtermaatschappijen in Zuid-Afrika aan instanties buitenslands (inklusief de moeder-maatschappijen) verboden was, en dat derhalve haar funktionarissen bloot zouden komen te staan aan strafvervolgning.

Het boek van Pim Juffermans, Kees Zeelenberg en Frank Nijssen pretendeert onder de genoemde beperkingen (moeilijke toegankelijkheid van gegevens) niet meer dan een goede aanzet te geven. Het eerste deel bestaat uit een uitvoerige inleiding met een algemene beschouwing over de betekenis van de externe economische relaties van de zuid-afrikaanse economie, en de wederkerigheid van de verhouding tussen (buitenlands) kapitaal en de fascistische staat. De betekenis van de buitenlandse (nederlandse) investeringen voor de positie van het regime moet volgens de samenstellers vooral gezien worden in:

- aanbod van financieringsmiddelen (direkt en indirekt), die hard nodig zijn voor de expansie van vooral de kapitaalintensieve sectoren die snel in betekenis toenemen.
 - het verschaffen van hoogwaardige technologie, bijvoorbeeld voor de snel-groeiende chemische industrie en de mijnbouw, en wat nog belangrijker is, voor de uitbreiding van het militaire potentieel en de nukleaire industrie.
 - een ondersteuning van de betalingsbalanspositie, die moeilijker geworden is door de verminderde betekenis van het goud voor het westerse betalingsverkeer en de zware belasting vanwege wapenimporten.
 - realisatie van omvangrijke infrastructuurprojecten.
- Er wordt ook gewezen op de betrokkenheid van nederlandse overheidsinstel-

lingen: via belangen in partikuliere bedrijven als ESTEL, of door de bemoeienissen van Technische Hogescholen. Jammer genoeg laat deze behandeling voor wat betreft de systematiek te wensen over. Op een aantal punten blijft het betoog, wellicht bewust, ook wat aan de oppervlakte. Bijvoorbeeld met betrekking tot de preciese betekenis van de staat en het staatskapitaal in de huidige fase van de ontwikkeling. Ook een nadere toelichting over de verschuivingen van directe buitenlandse investeringen naar indirecte, en de tendens tot meer kapitaalintensieve projecten zou binnen het bestek van het boek gepast hebben.

De AABN propageert als strijdmiddel vanuit de nederlandse situatie een boycot van alle economisch verkeer met Zuid-Afrika, waarbij de stopzetting van de kapitaalexport naar Zuid-Afrika in het belang van zowel de zuid-afrikaanse als de westerse arbeidersklasse het uitgangspunt is.

In de nederlandse verhoudingen zal de meeste kracht hiertoe vanuit de vakbeweging moeten worden ontwikkeld. Voor een zo breed mogelijke ondersteuning zal nauw moeten worden aangesloten bij de activiteiten in het bedrijvenwerk. De voorbeelden die daarvan worden beschreven zijn bemoedigend. In de meeste gevallen zal het noodzakelijk zijn de gegevens over de situatie van het eigen bedrijf met betrekking tot Zuid-Afrika verder uit te graven. Een taak die niet meer binnen het bereik blijft van de buitenstaande aktie-onderzoekers. Het onderzoek zal, als onderdeel van de aktie, door de werknemers zelf verder gedragen moeten worden. In dit verband is een belangrijke faktor die bij de beoordeling een rol speelt, de mate waarin de activiteiten in Zuid-Afrika van belang zijn voor het bedrijfsresultaat. Met andere woorden, wat staat er op het spel voor de bedrijfsleiding; en niet alleen in termen van bijdrage aan de netto winst, maar ook met betrekking tot de rol die de zuid-afrikaanse dochters spelen in de multinationale bedrijfsorganisatie. Deze vraag is door de AABN-schrijvers nog nauwelijks aangeroerd. Voor slechts enkele bedrijven kon b.v. het percentage van de omzet dat in Zuid-Afrika gerealiseerd wordt, worden achterhaald.

Vanuit een duidelijk andere invalshoek zijn door de OSACI (Oecemenisch Studie- en Aktiecentrum voor Investerings) rapporten samengesteld over Shell² en van Leer³ (verpakkingen), in Zuid-Afrika. De religieus/maatschappelijke benadering ervan vertoont duidelijke verwantschap met de omvangrijke beweging die zich in de V.S. en Canada eveneens concentreert op de 'maatschappelijke verantwoordelijkheid' van de leidingen (en werknemers) van bedrijven voor de activiteiten in landen als Zuid-Afrika. Op grote schaal wordt daarbij het middel van de aandeelhoudersaktie gehanteerd, vaak méér dan alleen gericht op een

2. "Shell in Zuid-Afrika". Uitgave Kairos/OSACI

3. "Zakendoen en jeugdprojecten: De twee kanten van het verpakkingconcern Van Leer". OSACI/KVOS-Amstelveen

publiciteitseffekt. Door stemmachtigingen te verzamelen van bezitters van grote pakketten aandelen, waaronder kerkelijke genootschappen, wordt ook geprobeerd om in aandeelhoudersvergaderingen een directe invloed uit te oefenen op het bedrijfsbeleid.

De voorzichtige en genuanceerde dialoogpogingen van kerkelijke groepen zoals KAIROS en IKNOS getuigen van een respectabel geduld, waarmee de individualistisch-ethische lijn wordt vastgehouden, dwars tegen de hypokriete reakties vanuit de christelijk-kapitalistische ondernemingsleer in.

Mijns inziens ontlenen deze pogingen hun toch niet te onderschatten waarde aan het in beweging zetten van een bewustwordingsproces in de eigen kring-doelgroepen die in het algemeen nauwelijks toegankelijk zijn voor meer uitgesproken politieke benaderingen. Zij lopen echter een groot risico van het versluieren van de meest essentiële tegenstellingen en van het onjuist leggen van verantwoordelijkheden. In het Van Leer rapport wordt geschreven: " ... Voor hen (werknemers van v. Leer-S.G.) kan dit rapport en het vervolg dat het zal krijgen een bron van persoonlijke en innerlijke conflicten zijn. Wat kan de kerk op dit gebied voor hen betekenen? " Het is niet zó duidelijk, maar het lijkt alsof die innerlijke conflicten gezocht worden, waarmee een onnodig en verwarrend schijnprobleem ontstaat. Beslissingen over ondernemingsbeleid zijn onderhevig aan wetmatigheden die niet bepaald worden doordat de mensen hier geen reële medebeslissingsmacht hebben in de concerns. Dat hebben zij net zo min als de werknemers in de concerns in Zuid-Afrika, integendeel, zij worden met dezelfde wetmatigheden, zij het in een andere verschijningsvorm, gekonfronteerd. En wat de kerk op dat gebied dan kan betekenen leert ons een lange geschiedenis.

De brochure 'Shell in Zuid-Afrika' is al ruim een jaar oud. In de inleiding wordt gekonstateerd dat de dialoog tussen de directie van Shell en KAIROS de standpunten over de betrokkenheid bij Zuidelijk Afrika niet dichter bij elkaar heeft kunnen brengen. Kennelijk als een soort excuus voor het publiceren van 'hard' materiaal. De zeer gedetailleerde studie laat inderdaad weinig aan duidelijkheid te wensen over: Shell-Zuid-Afrika verleent de fascistische regering een uiterst comfortabele steun. Uitvoerig wordt uit de doeken gedaan hoe Shell in drie gedaantes haar rol speelt: als werkgever, als verschafter van kapitaal, technologie, grondstoffen en afzetmarkten en als producent van onmisbare strategische brandstoffen. Het beeld wordt gekompleteerd door de beschrijving van de kontekst waarin Shell in Zuid-Afrika gezien moet worden: de energiemarkt, de mineralenreserves, de sfeer van het staatsingrijpen, de relaties met de andere oliemaatschappijen.

Ook bij het lezen van dit rapport dringt zich de intrigerende vraag op welke rol de zuid-afrikaanse belangen van Shell spelen in haar totale concernorganisatie. Een aantal aanwijzingen zijn er wel. Bijvoorbeeld de gigantische investeringsplannen van Shell in Zuid-Afrika. Ze wijzen op een duidelijk sub-imperialis-

tische rol ten opzichte van het zuidelijk deel van het kontinent. De geplande capaciteiten zijn vrijwel zeker te groot voor alleen de markt van de Zuid-Afrikaanse republiek. Een opvallende gegeven in dit verband is ook de, zelfs voor interne Shell-verhoudingen, hoge kapitaalintensiteit van de projecten. Volgens de brochure bedraagt de gemiddelde investering per arbeidsplaats in Zuid-Afrika (Shell) plm. 370.000 gld., tegen 235.000 gld. voor het gemiddelde over het totale concern.

De betekenis van de investeringen in Zuid-Afrika voor de activiteiten/werkgelegenheid van Shell elders, is uiterst moeilijk te beoordelen. Voor de chemie-sektor, die voor het olie concern snel belangrijker wordt, is er slechts een indicatie met betrekking tot het nieuwe goudmijntje: de polypropyleen. Er wordt op het ogenblik een grootscheeps multinationaal investeringsprogramma uitgevoerd voor dit produkt, dat een belangrijke nieuwe grondstof is voor de vervaardiging van velerlei soorten plastikvariëteiten. Ook West-Europa en met name Nederland, Engeland en Frankrijk, wordt royaal met dergelijke installaties bedeeld. De eerste voorzichtige uitlatingen over mogelijke overcapaciteit worden al gepubliceerd. De produktie-voorwaarden lijken in Zuid-Afrika echter bijzonder gunstig voor Shell, zodat de vestiging dáár goede papieren heeft bij eventuele saneringsmaatregelen.

Veel aandacht besteedt de samensteller van het rapport, Sami Faltas, aan het aspekt van de werkgelegenheid en de lonen voor de zwarte bevolking. Uit de zeer legitieme motieven van morele verontwaardiging over de situatie van rassistische uitbuiting wordt intensief kritiek geleverd op de geliefde ondernemers-argumentatie dat hun rol van verschaffers van werkgelegenheid niet mag worden verwaarloosd. Het is echter de vraag of de strijd om de materiële arbeidsvoorwaarden niet op de eerste plaats een zaak is voor de werkers en hun vakorganisaties ter plaatse, in Zuid-Afrika. Een discussie over loonhoogte, arbeidstijden, promotiemogelijkheden van hieruit lijkt weinig effectief. Bovendien kleeft er het bezwaar aan dat het de aandacht afleidt van structurele aspecten; zo in de trant van "als de loonverschillen en de andere arbeidsvoorwaarden nu maar enigszins worden aangepast, zijn we alweer een stukje verder". Op dat vlak mag geen enkele concessie gedaan worden aan de eisen van vrijheid en sociale rechten, die alleen onder structureel andere verhoudingen gerealiseerd zullen kunnen worden.

In de tijd die verlopen is sinds het verschijnen van de brochure blijkt van de kant van de Shell werkers weinig reactie losgekomen te zijn. Een punt dat tot nadenken stemt. Wellicht moet één van de oorzaken daarvoor gezocht worden in de niet zo toegankelijke taal en presentatie. Het zicht op de basis lijkt KAIROS zichzelf ontnomen te hebben.

Ook van de activiteiten van het Van Leer concern, (verpakkingsindustrie, groot geworden door de olievaten voor Shell) is door OSACI een beschrijving

gemaakt. Opvallende verschillen met de publikatie over Shell zijn dat het onderzoek minder omvangrijk is en dat het materiaal op een sterk 'getuigende' manier gepresenteerd wordt. Dit houdt kennelijk verband met de zeer concrete doelgroep, een kerkelijke groepering in Amstelveen (waar de hoofdvestiging van v. Leer zich bevindt). De beschrijving van het Van Leer concern en de kritiek op de konsekwenties en 'moraal' van haar activiteiten hebben betrekking op de belangen in Colombia, Zuid-Afrika en Rhodesië. De aandachtige lezer wordt evenwel teleurgesteld in de diepgang waarmee enkele zaken worden behandeld. Niet alleen wordt hier en daar met sterk verouderde gegevens gewerkt, het gebruikte materiaal lijkt ook te weinig op haar merites te zijn behandeld. De samenstellers van het rapport komen daardoor m.i. niet goed uit de voeten met wat genoemd wordt de ongewone structuur van het concern. Deze bestaat uit een houdstermaatschappij, waar onder alle werkmaatschappijen ressorteren, en twee stichtingen met identieke besturen. Van deze twee kolleges heeft de eerste een vaag geformuleerde beheerstaak (aandeelhoudster) en de opdracht om de sociale en charitatieve doelstellingen van de oude van Leer (Bernard) te realiseren. Dat laatste gebeurt dan door de tweede Stichting, die daartoe onderwijsprojecten financiert in landen waar het concern zit, veelal ontwikkelingslanden.

Het mooie verhaal dat de afdeling public relations van Van Leer graag afdraait (en in ontwikkelingslanden graag als reclame gebruikt) vertoont bij nauwkeurig lezen duidelijke tegenstrijdigheden. Het natrekken van wat extra gegevens versterkt de indruk dat het hier gaat om een intelligent verholde ordinaire holdingstructuur die geraffineerd voldoet aan multinationale eisen. Naar buiten toe suggereert Van Leer dat het beheer en de winstbestemming van het concern bepaald worden door de sociale/charitatieve doelstellingen van de Stichting, die alle aandelen in handen zou hebben. Het OSACI-rapport neemt deze informatie over, maar in de statuten kan nergens een bevestiging worden gevonden dat alle aandelen inderdaad in handen van de Stichting zouden zijn. In het rapport ontbreekt de toch wel erg belangrijke informatie dat de stichtingskapitalen uit respectievelijk een trust in de V.S. en een 'moederstichting' in Zwitserland afkomstig zijn. Een en ander wijst sterk in de richting van interne clearingsinstituten die voor de afhandeling van de transakties tussen de verschillende bedrijven van de groep, een belangrijke rol kunnen spelen met het oog op fiscale en valuta-aspekten. In het bestuur van de Stichting komen ook namen voor die in respectabele raden van commissarissen niet misstaan (onder meer een directeur van de KLM en een direktielid van Meneba).

De samenvatting van de gegevens over Van Leer in de drie landen is van zeer veel praktisch nut. Voor de situatie in Colombia kon men zich baseren op het uitgebreide onderzoek naar de effecten van de nederlandse investerings- en ontwikkelingshulp in dat land, gedaan door de Vrije Universiteit. De pre-

historische arbeidsvoorwaarden in Colombia worden uitvoerig aan de kaak gesteld. Ook hier echter de vraag of personeelsbeleid en lonen onderwerp van gesprek tussen kerkleden en directie in Amstelveen zouden moeten zijn. Het lijkt op onderhandelen over de mate van morele verantwoordelijkheid waar Van Leer aan zou moeten voldoen. Het gebruik van gegevens over arbeidsvoorwaarden en lonen moet je mijns inziens beperken tot de illustratie van het imperialistische mechanisme en de essentiële momenten daarin.

De Van Leer brochure is het meest onthullend tussen de regels door. De reactie van de onderneming op een voorgelegde vragenlijst is bij voorbeeld zeer interessant omdat de strekking ervan op een aantal punten overduidelijk de hypokriete plooien in het uiterlijk van Van Leer toont. Niettemin wordt vastgehouden aan het geloof in de goede trouw en wordt de dialoog met de top van de concern-structuur als aktiemiddel aanbevolen. Dat lijkt feitelijk in strijd met de konklusies in het rapport zélf, die voor de kerkleden niets aan scherpte en duidelijkheid te wensen over hoeven te laten.

Sjef Gussenhoven